

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО – НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ
ТА БЕЗПЕКИ

Кафедра практичної психології

ВПЛИВ БУЛІНГУ ТА СТИГМАТИЗАЦІЇ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН
ДІТЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ

кваліфікаційна робота

здобувачки вищої освіти

першого (бакалаврського)

рівня вищої освіти

денної форми здобуття освіти

спеціальності 053 «Психологія»

Тетяни СОЇ

Науковий керівник:

доцент кафедри практичної
психології

кандидат психологічних наук

Петро КОЗИРА

Рецензент

доцент кафедри загальної та
соціальної психології

кандидат психологічних наук,
доцент

Ольга УГРИН

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

_____ 2026 р., протокол № _____

Завідувачка кафедри практичної психології,

_____ **Галина ОДИНЦОВА**

Львів, 2026

АНОТАЦІЯ

Соє Тетяна Андріївна. «Вплив булінгу та стигматизації на психологічний стан дітей військовослужбовців: шляхи профілактики».

У роботі досліджена залежність психологічного стану дітей військовослужбовців від впливу булінгу та стигматизації у соціальному середовищі. Проаналізовано теоретичні підходи до розуміння феноменів булінгу та стигматизації, а також визначено їх основні прояви та наслідки для емоційного розвитку дітей. Основна мета роботи – дослідження особливостей впливу булінгу та стигматизації на психологічний стан дітей військовослужбовців та визначення ефективних шляхів їх профілактики. Предметом дослідження є психологічні особливості переживання булінгу та стигматизації дітьми військовослужбовців. У роботі використано комплекс психодіагностичних методик, що дозволило виявити рівень тривожності, самооцінки та соціальної адаптації дітей. На основі отриманих результатів розроблено практичні рекомендації щодо профілактики булінгу та стигматизації у закладах освіти.

Ключові слова: булінг, стигматизація, діти військовослужбовців, психологічний стан, тривожність, самооцінка, соціальна адаптація, профілактика

ABSTRACT

Soia Tetiana Andriivna. "The Impact of Bullying and Stigmatization on the Psychological State of Military Personnel's Children: Ways of Prevention".

The paper examines the relationship between the psychological state of military personnel's children and the impact of bullying and stigmatization in the social environment. Theoretical approaches to understanding the phenomena of bullying and stigmatization are analyzed, and their main manifestations and consequences for children's emotional development are identified. The main aim of the study is to investigate the characteristics of the impact of bullying and stigmatization on the psychological state of military personnel's children and to

determine effective ways of their prevention. The subject of the study is the psychological features of experiencing bullying and stigmatization by military personnel's children. A set of psychodiagnostic methods was used, which made it possible to determine the levels of anxiety, self-esteem, and social adaptation. Based on the obtained results, practical recommendations for the prevention of bullying and stigmatization in educational institutions were developed.

Keywords: bullying, stigmatization, children of military personnel, psychological state, anxiety, self-esteem, social adaptation, prevention

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ БУЛІНГУ ТА СТИГМАТИЗАЦІЇ	8
1.1. Булінг, як соціально – психологічне явище.....	8
1.2. Стигматизація дітей військовослужбовців.....	10
1.3. Психологічні наслідки булінгу та стигматизації.....	12
Висновок до розділу 1.....	14
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БУЛІНГУ ТА СТИГМАТИЗАЦІЇ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ДІТЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	16
2.1. Організація та методи емпіричного дослідження.....	16
2.2. Характеристика рівня булінгу та стигматизації у вибірці.....	21
2.3. Аналіз психологічного стану дітей військовослужбовців.....	29
Висновок до розділу 2.....	42
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ	44
3.1. Профілактика булінгу в освітньому середовищі.....	44
3.2. Подолання стигматизації дітей військовослужбовців.....	45
3.3. Розробка та впровадження програми психологічної підтримки.....	47
Висновок до розділу 3.....	50
ВИСНОВОК	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54
ДОДАТКИ	56

ВСТУП

Сучасні суспільні трансформації, спричинені воєнними подіями, підвищують рівень психологічної напруги в соціумі та впливають на міжособистісну взаємодію дітей і підлітків. Освітнє середовище, яке має забезпечувати безпечні умови розвитку особистості, нерідко стає простором виникнення агресивних форм поведінки, соціального виключення та упередженого ставлення.

Актуальність теми дослідження зумовлена загостренням соціально-психологічних проблем у дитячому середовищі, серед яких особливе місце посідають булінг і стигматизація. Особливо вразливою категорією є діти військовослужбовців, які можуть зазнавати додаткового психологічного навантаження через специфіку сімейної ситуації — тривалу відсутність одного з батьків, підвищений рівень тривожності в родині, зміну соціального статусу та вплив суспільних стереотипів. У таких умовах зростає ризик стигматизації, що може проявлятися у формі соціальної ізоляції, упередженого ставлення або труднощів у встановленні міжособистісних контактів. Поєднання досвіду булінгу та стигматизації створює серйозну загрозу для гармонійного психічного розвитку дитини.

Проблема булінгу активно досліджується у вітчизняній і зарубіжній психології як форма систематичної агресивної поведінки, що характеризується дисбалансом сил між учасниками взаємодії та має довготривалі негативні наслідки для психічного здоров'я. Водночас стигматизація розглядається як соціально-психологічний процес маркування особи або групи через приписування їм негативних характеристик, що сприяє їх маргіналізації та соціальному відторгненню. Наукові дослідження підтверджують зв'язок цих явищ із підвищеною тривожністю, депресивними проявами, зниженням самооцінки та порушенням соціальної адаптації дітей.

Попри значну кількість наукових праць, питання психологічних наслідків булінгу та стигматизації саме щодо дітей військовослужбовців потребує подальшого системного аналізу. Це обумовлює наукову та

практичну значущість дослідження, оскільки своєчасне виявлення негативних чинників і розуміння їх впливу є необхідною передумовою для розробки ефективних програм психологічної підтримки та профілактики.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати особливості булінгу та стигматизації як соціально-психологічних явищ і емпірично дослідити їхні психологічні наслідки у дітей військовослужбовців.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до розуміння булінгу як соціально-психологічного феномену.

2. Розкрити сутність стигматизації дітей військовослужбовців та визначити чинники її виникнення.

3. Охарактеризувати психологічні наслідки булінгу та стигматизації у дитячому віці.

4. Провести емпіричне дослідження психологічних наслідків булінгу та стигматизації дітей військовослужбовців.

5. Здійснити статистичну обробку результатів дослідження та інтерпретувати отримані дані.

Об'єкт дослідження – булінг і стигматизація в дитячому середовищі.

Предмет дослідження – психологічні наслідки булінгу та стигматизації дітей військовослужбовців.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети використано комплекс методів:

- теоретичні — аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація наукової літератури;
- емпіричні — психодіагностичні методики, спрямовані на виявлення проявів булінгу, стигматизації та їх психологічних наслідків;
- математико - статистичні — методи кількісної обробки даних із використанням пакета прикладних програм SPSS (Statistical Package for the Social Sciences), що забезпечило об'єктивність і достовірність результатів дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі психологічних наслідків булінгу та стигматизації саме у дітей військовослужбовців та уточненні особливостей їхнього впливу на емоційну сферу й соціальну адаптацію дитини.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання отриманих результатів у діяльності практичних психологів, педагогів і соціальних працівників для раннього виявлення ризиків дезадаптації, розробки профілактичних програм і створення психологічно безпечного освітнього середовища.

Структура роботи зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. У першому розділі висвітлено теоретичні засади булінгу, стигматизації дітей та психологічних наслідків цих явищ; у другому — представлено організацію, результати емпіричного дослідження та їх інтерпретацію; у третьому – шляхи профілактики булінгу та подолання стигматизації дітей військовослужбовців, а також розроблена програма психологічної підтримки

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ БУЛІНГУ ТА СТИГМАТИЗАЦІЇ

1.1. Булінг, як соціально – психологічне явище

Булінг (від англ. bully — хуліган, задирака, кривдник) розглядається як форма систематичного насильства та утиску, що здійснюється однією особою або групою щодо індивіда, який не здатний ефективно себе захистити [1; 4; 15]. У науковому дискурсі цей феномен трактується як тривалий процес свідомого агресивного впливу — фізичного або психологічного — у взаєминах типу «сильний — слабкий» [1].

Одним із перших дослідників, хто системно вивчав проблему булінгу, є норвезький психолог Д. Ольвеус, який визначив його через три ключові критерії:

- Цілеспрямованість агресивних дій
- Повторюваність дій, що завдають фізичної або психологічної шкоди жертві
- Нерівність сил або статусу між учасниками [1]

Такий підхід дозволяє розмежувати булінг і ситуативні конфлікти, адже останні не передбачають стабільної ролі жертви та домінування агресора. Сукупність цих характеристик формує стійку систему насильницьких дій, яка може відтворюватися у різних соціальних групах — від шкільних колективів до студентського середовища [4].

Соціально-психологічна сутність булінгу полягає у специфіці групової взаємодії, де формується асиметричний розподіл статусу та влади. У цьому контексті він виходить за межі індивідуальної агресії та постає як стійка модель соціальних відносин. Дослідники наголошують на наявності рольової структури цього явища, до якої входять агресор (булер), жертва, помічники агресора, пасивні спостерігачі та захисники (Д. Ольвеус) [2]. Отже, булінг має виразно груповий характер і підтримується не лише безпосередніми учасниками, а й соціальним середовищем.

У науковій літературі виділяють кілька основних форм булінгу:

Фізичний булінг — умисне застосування фізичної сили (удари, поштовхи, нанесення тілесних ушкоджень).

Психологічний булінг — дії, спрямовані на завдання емоційної шкоди: образи, погрози, переслідування, соціальна ізоляція, приниження або пошкодження особистих речей.

Кібербулінг — форма агресії, що реалізується через цифрові технології (поширення чуток онлайн, образливі повідомлення, публікація компрометуючих матеріалів) [3].

Остання форма є відносно новою, проте її вплив часто є більш тривалим через неможливість повністю уникнути цифрового простору та швидкість поширення інформації.

Причини виникнення булінгу дослідники умовно поділяють на три групи:

Особистісні чинники пов'язані з індивідуальними особливостями людини — фізичними характеристиками, поведінковим стилем, рівнем соціальних навичок або будь-якою «інакшістю», що вирізняє її серед однолітків. Агресія іноді використовується як засіб самоствердження, здобуття авторитету чи контролю над групою.

Сімейні чинники включають дефіцит емоційної підтримки, конфліктні стосунки з батьками або досвід насильства в родині, що може сприяти засвоєнню агресивних моделей поведінки.

Соціальні чинники пов'язані з ширшим культурним контекстом — популяризацією насильства у медіа, наслідуванням поведінки значущих осіб та орієнтацією молоді на сумнівні соціальні ідеали. У межах теорії соціального навчання А. Бандури агресія пояснюється «механізмами спостереження та моделювання поведінки».

На рівні групової динаміки булінг часто виступає індикатором дисфункцій соціального середовища, де толерується домінування одних членів над іншими. В освітніх закладах цьому можуть сприяти конкурентні

відносини, недостатній контроль з боку дорослих та брак ефективних механізмів підтримки жертв.

Таким чином, булінг виступає не лише агресивною поведінкою окремих осіб, але й системним соціально – психологічним явищем, що відображає специфіку міжособистісних відносин, групової динаміки та культурних норм у суспільстві. Його вивчення вимагає комплексного підходу, що поєднає теоретичні засади соціальної психології, емпіричні дослідження та реальні практики протидії агресії в соціальних групах.

1.2. Стигматизація дітей військовослужбовців

Стигматизація, як соціально – психологічне явище, визначається як механізм соціального виключення та негативного ставлення до певної особи або соціальної групи на основі нав'язаних суспільством стереотипів і ярликів, що призводить до її відчуження, дискримінації та зниження соціального статусу [5; 6; 7;]. Уперше стигматизація була системно описана американським соціологом Е. Гофманом як процес «соціального таврування» [5], що супроводжується відторгненням особи від значущих соціальних груп та ролей (Гофман, 1963 у пізніших дослідженнях стигматизації).

В українській науковій традиції стигматизація розглядається як соціально – психологічна категорія, що включає когнітивні, афективні та поведінкові компоненти сприйняття «іншості» у соціумі [12; 13], які сприяють соціальному дистанціюванню та виключення представників певних груп (наприклад військових). Дослідники підкреслюють, що стигматизація формується не лише на індивідуальному рівні, а й підтримується соціальними нормами, культурними наративами та колективними уявленнями [6].

У контексті сімей військовослужбовців, і зокрема їхніх дітей, стигматизація може проявлятися у формі непрямого соціального тиску, побутових упереджень, соціальної ізоляції, неприйняття або «виключення» з груп однолітків у школі чи спільнотах [8; 9]. Діти військових нерідко ідентифікуються оточенням як «інші», що пов'язано з особливостями їхнього життєвого досвіду, зокрема частими розлуками з батьками, частими змінами

місця проживання та постійним перебуванням у ситуаціях підвищеного стресу. Такі соціальні відмінності підвищують ризик формування почуття відчуженості та негативних установок щодо власної соціальної ролі в колективі, що є проявом стигматизації.

Українські соціально – психологічні дослідження Максименко та Найдьонові вказують на те, що тривалі розлуки з батьками та вплив воєнних стресорів негативно позначаються на психоемоційному стані дітей військовослужбовців [13; 14]. Це може проявлятися у підвищеному рівні тривожності, емоційній нестабільності, труднощах соціальної адаптації, що додатково посилюється соціальними стереотипами щодо «особливих» дітей у колективі (наприклад, через їхній сімейний статус), що може стати чинником зовнішньої стигматизації та самоізоляції в дитячому середовищі.

Міжнародні дослідження також підтверджують, що діти з військових сімей (англ. *military – connected children*) стикаються з унікальними психосоціальними викликами, які можуть відрізнити їхній досвід від ровесників з цивільних сімей. До таких викликів належать не лише психологічні труднощі, пов'язані з мобільністю та розлуками з батьками, але й підвищений ризик переживання негативних соціальних реакцій у шкільному середовищі, зокрема проявів булінгу, соціального ігнорування або неприйняття. Це створює умови для формування стигматизаційних установок як у самих дітей, так і в їхньому соціальному оточенні.

Соціально - психологічні наслідки стигматизації можуть включати зниження самооцінки, формування почуття «чужинності» в групі однолітків, втрату відчуття приналежності до соціального середовища, а також розвиток негативних емоційних станів (тривога, депресивні переживання, почуття сорому). Такі процеси мають суттєвий вплив на психосоціальну адаптацію та становлення ідентичності дитини, що може позначатися на її навчальній успішності, соціальних контактах і довгостроковому розвитку особистісних ресурсів.

Урахування соціально – психологічних аспектів стигматизації дітей військовослужбовців є необхідною умовою розробки ефективних програм соціальної підтримки, профілактики дискримінаційних практик та формування інклюзивного освітнього середовища. Запровадження цілеспрямованих інтервенцій – зокрема тренінгів соціальної інклюзії, психоосвітніх програм і груп підтримки - сприятиме зниженню негативних соціальних стереотипів і підвищенню рівня адаптації дітей у соціальному середовищі (як у школі, так і в позашкільних структурах).

1.3. Психологічні наслідки булінгу та стигматизації

Психологічні наслідки булінгу та стигматизації є критично важливими для розуміння соціально – психологічного впливу цих явищ на психіку дітей та підлітків [10; 11]. І булінг, і стигматизація виступають джерелами хронічного стресу, що порушує нормальний розвиток особистості, соціальні функції та психічне здоров'я дитини.

Цькування спричиняє широкий спектр психоемоційних порушень у жертв, що проявляються як у короткостроковому, так і в тривалому періоді життя. Емпіричні дослідження вказують на чіткий зв'язок між переживанням булінгу та розвитком тривожних розладів, депресивних симптомів, соціальної ізоляції та підвищеного рівня стресу у дітей та підлітків [10]. Позитивна кореляція між тяжкістю булінгу та рівнем психологічних проблем демонструється статистично: дослідження великих вибірок показують, що булінг підвищує ймовірність розвитку тривожності, депресії, порушення сну, а також симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР) порівняно з тим, хто не зазнавав цькування [11]. Така кореляція посилюється за більш тривалого або інтенсивного булінгу.

Українські дослідники А. Гура та В. Солодевська, а також О. Шевцова і О. Коханова встановили, що переживання булінгу пов'язане з підвищеним рівнем тривожності, емоційним дистресом і ризиком розвитку депресивних та посттравматичних симптомів у підлітків.

Додаткові наслідки включають зниження самооцінки, критичне сприйняття самого себе та зниження загального почуття благополуччя, що підсилює ризик розвитку самоушкоджувальної поведінки та суїцидальних намірів у підлітковому віці. За результатами метааналізу, опублікованого в журналі BMC Psychiatry, ризик розвитку депресії у дітей і підлітків, які зазнали булінгу, є у 2,77 раза вищим порівняно з їхніми однолітками, що не мали такого досвіду. Крім того, глобальний метааналіз підтверджує зв'язок віктимізації з емоційним дистресом, тривожністю, самоушкоджувальною поведінкою та суїцидальною.

Стигматизація, як соціально – психологічний процес негативної маркування, також має значні психоемоційні наслідки для дитини [6; 7]. Хоча вітчизняні дослідження безпосередньо на дітях військовослужбовців у контексті стигматизації розвинені меншою мірою, загальні механізми стигматизації демонструють подібні психосоціальні ефекти у багатьох групах, що піддаються соціальному тавруванню. Зокрема, дослідження соціальної стигми показують, що негативне маркування призводить до зниження самооцінки, підвищення рівня сорому, почуття власної неповноцінності та тривоги щодо оцінки з боку оточення.

Діти, які переживають стигматизацію через свою приналежність до певної соціальної групи (наприклад, унаслідок сімейного статусу або інших видимих ознак «інакшості»), можуть відчувати соціальну ізоляцію, занижену самооцінку, труднощі у формуванні основних міжособистісних зв'язків, а також підвищений ризик емоційних розладів, таких як тривога або депресія. Це негативно впливає на їхню здатність адаптуватись до соціального середовища, реалізовувати свої потреби і встановлювати соціальні контакти.

Особливе місце посідає внутрішнє переживання стигми – самостигматизація. Цей процес, коли дитина активно засвоює негативні соціальні установки щодо себе, посилює психічні труднощі та є предиктором погіршення психоемоційного здоров'я.

Спільними для булінгу та стигматизації наслідками є порушення соціальних функцій:

- Зниження мотивації до навчання
- Уникнення соціальних ситуацій
- Зменшення рівня підтримки з боку ровесників і дорослих, що у свою чергу, посилює почуття самотності та відчуження [12; 13]

Обидва явища можуть мати довготривалі ефекти, які зберігаються у дорослому віці у вигляді соціальної тривожності, депресивних тенденцій або труднощів у міжособистісних стосунках.

Таким чином, психологічні наслідки булінгу та стигматизації представляють собою комплексний спектр психоемоційних, поведінкових і соціальних порушень, що суттєво впливають на психічне благополуччя та соціальну адаптацію дітей та підлітків. Розуміння цих наслідків є ключовим для розробки ефективних профілактичних та інтервенційних програм у освітніх закладах і громадах.

Висновок до розділу 1

Отже, теоретичний аналіз проблеми засвідчив, що булінг і стигматизація є складними соціально-психологічними явищами, які мають системний характер та суттєво впливають на психоемоційний стан і соціальну адаптацію дітей та підлітків. Булінг проявляється як форма тривалого агресивного впливу, що підтримується груповою динамікою, нерівністю статусів та соціальним середовищем, тоді як стигматизація ґрунтується на механізмах соціального «таврування», формуванні негативних стереотипів і відчуженні представників певних соціальних груп.

Установлено, що діти військовослужбовців є особливо вразливою категорією щодо проявів стигматизації та соціального неприйняття через специфіку їхнього життєвого досвіду, пов'язаного з воєнними стресорами, розлуками з батьками та труднощами соціальної адаптації. Негативні соціальні установки, упередження та ізоляція можуть посилювати їхню емоційну вразливість і ускладнювати процес інтеграції в колектив однолітків.

Аналіз наукових джерел дозволив визначити, що психологічними наслідками булінгу та стигматизації є підвищений рівень тривожності, депресивні переживання, емоційний дистрес, зниження самооцінки, формування почуття самотності та соціальної відчуженості. Довготривалий вплив цих явищ негативно позначається на психічному здоров'ї, міжособистісних взаєминах, навчальній мотивації та розвитку особистості загалом. Особливо небезпечним є процес самостигматизації, за якого дитина починає сприймати негативні соціальні установки як частину власної ідентичності.

Таким чином, булінг і стигматизація слід розглядати не лише як окремі прояви агресії чи дискримінації, а як взаємопов'язані соціально-психологічні процеси, що потребують комплексного підходу до профілактики та подолання. Ефективна протидія цим явищам можлива за умов формування безпечного та інклюзивного освітнього середовища, розвитку психологічної підтримки дітей, підвищення рівня соціальної толерантності та впровадження психоосвітніх програм, спрямованих на запобігання дискримінаційним практикам і підтримку психічного благополуччя дітей військовослужбовців.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БУЛІНГУ ТА СТИГМАТИЗАЦІЇ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ДІТЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

2.1. Організація та методи емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження було спрямоване на виявлення особливостей впливу булінгу та стигматизації на психологічний стан дітей військовослужбовців, на визначення можливих напрямів профілактики негативних психосоціальних наслідків зазначених явищ, на встановлення рівня агресії в студентському колективі в якому навчається дитина

Актуальність дослідження зумовлена зростанням соціально – психологічного навантаження на дітей військовослужбовців в умовах сучасних суспільних викликів. Перебування батьків на військовій службі може виступати додатковим фактором психологічної вразливості дитини, що підвищує ризик переживання булінгу, соціальної ізоляції та стигматизації.

Метою емпіричного дослідження є вивчення впливу булінгу та стигматизації на психологічний стан дітей військовослужбовців.

Завдання дослідження:

- Дослідити поширеність проявів булінгу серед респондентів;
- Визначити рівень переживання стигматизації;
- Проаналізувати показники психологічного стану дітей військовослужбовців;
- Встановити можливі взаємозв'язки між досвідом булінгу, стигматизації та емоційним самопочуттям;
- Визначити рівень агресії;
- Окреслити можливі напрями профілактики негативних соціально - психологічних наслідків.

Дослідження проводилось у форматі анонімного онлайн – опитування. Такий формат дозволив забезпечити добровільність участі, підвищити щирість відповідей та мінімізувати вплив соціально бажаних реакцій.

Перед початком опитування учасники були повідомлені про мету дослідження та гарантію конфіденційності. Участь у дослідженні була добровільною, а отримані дані використовувались виключно в узагальненому вигляді з дотриманням принципів конфіденційності та етичних норм психологічного дослідження.

Характеристика вибірки

У дослідженні взяли участь 93 респонденти віком від 15 до 17 років.

Із загальної кількості опитаних було виокремлено групу дітей військовослужбовців, що дозволило здійснити більш глибокий аналіз їхнього психологічного стану та досвіду соціальної взаємодії. Зокрема до цієї групи увійшли 33 особи, що становить 31% від загальної вибірки.

Решту вибірки склали респонденти, батьки яких не пов'язані з військовою службою, що дозволило здійснити порівняльний аналіз та підвищити об'єктивність отриманих результатів.

Вибірка є цілеспрямованою, оскільки дослідження було орієнтоване на вивчення специфіки психологічного стану саме визначеної соціальної групи.

Методи дослідження

Для реалізації поставлених завдань було використано комплекс взаємодоповнюючих методів:

- Теоретичні – аналіз, узагальнення та систематизація наукової літератури;
- Емпіричні – анкетування;
- Стандартизовані психодіагностичні методики: шкала самооцінки Розенберга та шкала тривожності Спілбелгера – Ханіна;
- Методи математичної обробки даних – описова статистика, кореляційний аналіз та порівняльний аналіз із використанням статистичної програми SPSS.
- Застосування кількісних методів дозволило забезпечити об'єктивність інтерпретації результатів та виявити статистично значущі тенденції.

З метою комплексного вивчення досліджуваної проблеми було розроблено авторську анкету «Вплив булінгу та стигматизації на психологічний стан дітей військовослужбовців».

Необхідність створення авторської анкети зумовлена відсутністю універсальних психодіагностичних методик, спрямованих на одночасне дослідження досвіду булінгу, проявів стигматизації та їх психологічних наслідків саме у зазначеної соціальної групи.

Авторська анкета була розроблена на основі теоретичного аналізу сучасних наукових підходів до вивчення булінгу, стигматизації та психологічного благополуччя особистості.

Окрім авторської анкети, у дослідженні було використано стандартизовані психодіагностичні методики для більш глибокого аналізу психологічного стану респондентів.

Для оцінки рівня самооцінки застосовувалась шкала самооцінки Розенберга (Додаток Б). Дана методика є однією з найбільш поширених у психологічних дослідженнях і дозволяє визначити загальний рівень самосприйняття особистості, ступінь впевненості у власних можливостях та відчуття особистісної цінності. Шкала складається з 10 тверджень, які оцінюються за 4 - бальною шкалою. Отримані результати дозволяють визначити низький, середній або високий рівні самооцінки.

Для вимірювання рівня тривожності використовувалася методика Спілбелгера – Ханіна, яка дає змогу оцінити як ситуативну, так і особистісну тривожність. (Додаток В). Методика широко застосовується у психологічній практиці та дослідженнях і дозволяє визначити індивідуальні особливості переживання тривожних станів. Респонденти оцінювали власний стан за запропонованими твердженнями, що дозволило отримати узагальнений показник тривожності

Застосування стандартизованих методик у поєднанні з авторською анкетною забезпечило комплексність дослідження та підвищило достовірність отриманих результатів

Структура анкети

Анкета складається з кількох змістовних блоків:

Соціально – демографічний блок – містить запитання щодо віку, статі та соціального контексту респондентів.

Блок досвіду булінгу – спрямований на визначення частоти, форм та ситуацій прояву агресивної поведінки.

Блок стигматизації – дозволяє виявити наявність упередженого ставлення, соціального дистанціювання та можливих дискримінаційних проявів.

Блок психологічного стану – орієнтований на оцінювання емоційного самопочуття, рівня тривожності, психологічного напруження та переживання самотності.

Блок самооцінки – спрямований на визначення суб'єктивного ставлення респондентів до себе, рівня впевненості у власних можливостях, відчуття особистісної цінності та загального самосприйняття. Аналіз цього показника дозволяє глибше зрозуміти психологічні наслідки булінгу та стигматизації, оскільки зниження самооцінки часто виступає одним з маркерів психологічної дезадаптації.

Більшість запитань передбачала використання шкали типу Likert, що забезпечило можливість кількісного аналізу результатів та подальшої статистичної обробки даних.

Повний перелік запитань анкети подано у Додатку А.

Додаткові психодіагностичні методики

З метою підвищення точності результатів, окрім авторської анкети, у дослідженні були використані також стандартизовані психодіагностичні методики.

Для визначення рівня самооцінки застосовано Шкалу самооцінки Розенберга. Вона дозволяє оцінити як людина ставиться до себе, наскільки вона впевнена у собі та чи відчуває власну цінність. Респондентам пропонуються твердження, з якими вони можуть погодитись або ні. За

результатами визначається загальний рівень самооцінки: високий, середній або низький.

Для оцінки емоційного стану та рівня тривожності була використана Шкала тривожності Спілбергера – Ханіна. Вона допомагає визначити наскільки людина відчуває тривогу та напруження. Методика дозволяє оцінити як тимчасовий стан тривожності, так і загальну схильність до неї. Вищі показники свідчать про більший рівень тривожності.

З метою оцінювання внутрішньої узгодженості анкети було застосовано коефіцієнт α Кронбаха, який дозволяє визначити рівень надійності вимірювального інструменту.

Отримані значення свідчать про достатній рівень надійності анкети та можливість використання результатів у подальшому статистичному аналізі.

Методи статистичної обробки результатів

Обробка емпіричних даних здійснювалась за допомогою програми SPSS (Statistical Package for the Social Sciences)

У процесі аналізу було використано:

- Частотний аналіз – для визначення поширеності досліджуваних явищ;
- Розрахунок середніх значень – для оцінювання рівня вираженості явищ;
- Кореляційний аналіз – для встановлення взаємозв'язків між змінними
- Порівняння груп – для виявлення відмінностей між дітьми військовослужбовців та іншими респондентами.
- Застосування статистичних методів сприяло підвищенню достовірності результатів дослідження та обґрунтованості наукових висновків.

2.2 Характеристика рівня булінгу та стигматизації у вибірці

2.2.1 Досвід булінгу

У дослідженні взяли участь 95 респондентів. Аналіз частот показав, що переважна більшість опитаних не зазнають систематичного булінгу в освітньому середовищі. Водночас наявність відповідей «інколи» та «часто» свідчать про існування окремих випадків негативного досвіду.

Аналіз надійності шкали (α Кронбаха)

Для оцінки внутрішньої узгодженості шкали досвіду булінгу було використано коефіцієнт α Кронбаха. Цей показник дозволяє визначити, наскільки окремі пункти шкали узгоджено вимірюють одне й те саме явище.

За результатами аналізу було встановлено, що значення коефіцієнта α Кронбаха для шкали булінгу виявилось низьким та не досягло рекомендованого рівня надійності. Крім того, частина показників Corrected Item–Total Correlation мала від’ємні значення, що свідчить про недостатню внутрішню узгодженість окремих пунктів шкали.

Такі результати можуть бути пов’язані з особливостями вибірки респондентів, а також із тим, що окремі форми булінгу можуть проявлятися незалежно одна від одної. У зв’язку з цим подальший аналіз здійснювався шляхом розгляду кожного показника булінгу окремо, а також за допомогою частотного аналізу та розрахунку середніх значень.

Таблиця 2.1

В1 («З мене насміхались або ображали»)

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	55	57,9	57,9	57,9
	2	14	14,7	14,7	72,6

Продовження таблиці 2.1

	3	13	13,7	13,7	86,3
	4	13	13,7	13,7	100,0
	Total	95	100,0	100,0	

Аналіз результатів показав, що більшість респондентів (57,9%) зазначили, що ніколи не стикалися з ситуаціями насмішок або образ з боку однолітків. Водночас частина опитаних повідомляє про наявність такого досвіду: 14,7% зазначили, що це траплялося рідко, 13,7% - інколи, ще 13,7% - часто. Таким чином, хоча для більшості учасників дослідження ця форма булінгу не є характерною, значна частина респондентів все ж має досвід подібних негативних взаємодій. Середнє значення за даним показником становить 1,83, що свідчить про загалом низьку частоту прояву цієї форми булінгу у вибірці.

*Таблиця 2.2***B2 («Мене ігнорували або виключали з групи»)**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	59	62,1	62,1	62,1
	2	12	12,6	12,6	74,7
	3	13	13,7	13,7	88,4
	4	11	11,6	11,6	100,0
	Total	95	100,0	100,0	

За аналізом пункту B2 результат показав, що більшість респондентів(62,1%) зазначили, що ніколи не стикалися з подібними ситуаціями. Разом з тим 12,6% опитаних відповіли, що це траплялось рідко, 13,7% - інколи, а 11,6% - часто. Отже, хоча для більшості учасників дослідження досвід соціального виключення не є характерним, частина респондентів все ж зазначає наявність таких ситуацій у своєму досвіді.

Середнє значення показника становить 1.75, що відповідає низькому рівню прояву даної форми булінгу у досліджуваній вибірці.

Таблиця 2.3

В3 («Про мене поширювали чутки»)

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	12	12,6	12,6	12,6
	2	61	64,2	64,2	76,8
	3	13	13,7	13,7	90,5
	4	9	9,5	9,5	100,0
	Total	95	100,0	100,0	

Аналіз результатів за цим пунктом показав, що найбільша частка респондентів (64,2%) зазначили, що подібні ситуації траплялися з ними рідко. Водночас 12,6% опитаних відповіли, що ніколи не стикалися з поширенням чуток, 13,7% зазначили, що це відбувалось інколи, а 9,5% - часто. Для більшості респондентів поширення чуток не є регулярним явищем, однак частина опитаних все ж має досвід подібних негативних соціальних ситуацій. Середнє значення показника становить 2,20, що відповідіє рівню між варіантами «рідко» та «інколи» і свідчить про помірний рівень поширеності цієї форми булінгу у досліджуваній вибірці.

Таблиця 2.4

В4 («Я зазнавав (ла) образ у соціальних мережах»)

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	52	54,7	54,7	54,7
	2	14	14,7	14,7	69,5

	3	14	14,7	14,7	84,2
	4	15	15,8	15,8	100,0
	Total	95	100,0	100,0	

Аналізуючи дані результати цього пункту, можна визначити, що більшість респондентів (54,7%) ніколи не стикались з образами у соціальних мережах. Водночас 14,7% опитаних відповіли, що подібні ситуації траплялися рідко, ще 14,7% зазначили, що це відбувається інколи, а 15,8% - часто. Оскільки для більшості респондентів досвід онлайн – образ не є характерним, частина опитаних все ж повідомляє про наявність таких випадків у своєму досвіді. Середнє значення показника становить 1,92, що відповідає рівню між варіантами «ніколи» та «рідко» і свідчить про відносно низький рівень поширеності цієї форми булінгу.

Таблиця 2.5

B5 («Я відчував (ла) психологічний тиск з боку однолітків»)

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	13	13,7	13,7	13,7
	2	55	57,9	57,9	71,6
	3	12	12,6	12,6	84,2
	4	15	15,8	15,8	100,0
	Total	95	100,0	100,0	

Аналіз результатів даного пункту показав, що найбільша частка респондентів (57,9%) зазначали, що подібні ситуації траплялися рідко. Водночас 13,7% опитаних відповіли, що ніколи не відчували психологічного тиску з боку однолітків, 12,6% зазначили, що це відбувалося ніколи, а 15,8% - часто. Для більшості респондентів психологічний тиск не є регулярним явищем, однак частина опитаних все ж має досвід подібних ситуацій. Середнє значення показника становить 2,31, що відповідає рівню між варіантами

«рідко» та «ніколи» і свідчить про помірний рівень прояву психологічного тиску у досліджуваній вибірці.

Висновок: Загалом результати дослідження свідчать, що більшість респондентів не мають регулярного освіду булінгу з боку однолітків. Найбільша частка опитаних зазначила, що ніколи або рідко стикалася з такими проявами, як насмішки, поширення чуток, соціальне виключення, образи в соціальних мережах та психологічний тиск.

Водночас певна частина респондентів все ж повідомляє про наявність подібних ситуацій у своєму досвіді. Найбільш поширеними формами негативної взаємодії виявилися поширення чуток та психологічний тиск з боку однолітків, для яких середні значення показників є дещо вищими порівняно з іншими формами булінгу.

Отже, отримані результати дозволяють зробити висновок, що у досліджуваній вибірці рівень прояву булінгу загалом є низьким або помірним, однак окремі його форми все ж присутні у досвіді частини респондентів, що свідчить про актуальність подальшого вивчення цього явища.

2.2.2. Досвід стигматизації

Аналіз надійності шкали (α Кронбаха)

Для оцінки внутрішньої узгодженості шкали стигматизації було використано коефіцієнт α Кронбаха, який показує, наскільки пункти шкали узгоджено вимірюють одне й те саме явище.

За результатами аналізу встановлено, що значення α Кронбаха є низьким, а також у таблиці спостерігається негативне значення показника, що свідчить про слабкий зв'язок між окремими пунктами шкали. Крім того, деякі значення Corrected Item–Total Correlation є дуже низькими або від'ємними, що вказує на недостатню узгодженість тверджень між собою.

Такі результати можуть пояснюватися тим, що різні прояви стигматизації можуть сприйматися респондентами по-різному, тому вони не завжди утворюють одну узгоджену шкалу. У зв'язку з цим подальший аналіз

проводився окремо для кожного показника, а також за допомогою частотного аналізу та розрахунку середніх значень.

Таблиця 2.6

**ST1 («Мене сприймають інакше через те, що мій батько/моя мати
військовий (ва)»)**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	55	57,9	57,9	57,9
	2	21	22,1	22,1	80,0
	3	19	20,0	20,0	100,0
	Total	95	100,0	100,0	

За результатами частотного аналізу показника ST1 було встановлено такий розподіл відповідей. Найбільша частина опитаних – 55 осіб (57,9%) обрали варіант відповіді «1» (зовсім не погоджуюсь), що свідчить про переважання низького рівня прояву даного показника серед респондентів. 21 особа (22,1%) обрала варіант «2» (частково погоджуюсь), що вказує на помірний рівень прояву досліджуваної ознаки. Водночас 19 респондентів (20,0%) зазначили варіант «3» (повністю погоджуюсь), що може свідчити про вищий рівень прояву цього аспекту стигматизації. Середнє значення показника було розраховано з урахуванням частот відповідей і становить 1,62. Отриманий результат свідчить про те, що у більшості респондентів даний прояв стигматизації виражений на низькому рівні. Водночас певна частина опитаних демонструє помірний або більш виражений рівень цього показника, що може вказувати на наявність окремих випадків переживання або сприйняття стигматизації серед респондентів.

Таблиця 2.7

ST2 (Я відчуваю напруження в спілкуванні з однолітками)

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
--	--	-----------	---------	---------------	-----------------------

Valid	1	57	60,0	60,0	60,0
-------	---	----	------	------	------

Продовження таблиці 2.7

	2	18	18,9	18,9	78,9
	3	20	21,1	21,1	100,0
	Total	95	100,0	100,0	

За результатами аналізу даного показника найбільша частина опитаних – 57 осіб (60,0%) обрали варіант «1», що може свідчити про те, що для більшості респондентів даний прояв стигматизації є маловираженим або майже не проявляється. Відповідь «2» обрали 18 осіб (18,9%), що вказує на помірний прояв цього показника. Водночас 20 респондентів (21,1%) зазначили варіант «3», що свідчить про більш виражений прояв відповідного аспекту стигматизації у частини опитаних. У результаті розрахунку середнього значення показника було отримано Mean = 1,61, що підтверджує загальну тенденцію до низького рівня прояву даного показника. Можна зробити висновок, що в досліджуваній вибірці переважає низький рівень прояву цього аспекту стигматизації, оскільки більшість учасників обради найнижчий варіант відповіді. Разом з тим, наявність певної частки респондентів, які обрали вищі значення, може свідчити про те, що окремі прояви стигматизації все ж присутні у досвіді або сприйнятті частини опитаних.

Таблиця 2.8

ST3 (Я намагаюсь не говорити про військову службу батьків)

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	64	67,4	67,4	67,4
	2	16	16,8	16,8	84,2
	3	15	15,8	15,8	100,0
	Total	95	100,0	100,0	

Результати аналізу даного показника ST3 демонструють, що переважна більшість респондентів – 64 особи (67,4%) обрали варіант «1». Це може свідчити про те, що даний прояв стигматизації у більшості учасників дослідження виражений слабо або практично не проявляється. Варіант «2» обрали 16 осіб (16,8%), що може вказувати на помірний рівень прояву цього показника. Ще 15 респондентів (15,8%) зазначили варіант «3», що свідчить про більш помітний прояв даного аспекту стигматизації у частини опитаних. Розраховане середнє значення становить 1,48, що підтверджує загальну тенденцію до невисокого рівня прояву цього показника серед досліджуваної вибірки. Можна зробити висновок, що більшість респондентів не відчують або майже не відзначають даний прояв стигматизації, проте для окремої частини учасників дослідження все ж має певне значення.

Таблиця 2.9

ST4 (Я відчував (ла) соціальну ізоляцію)

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	61	64,2	64,2	64,2
	2	18	18,9	18,9	83,2
	3	16	16,8	16,8	100,0
	Total	95	100,0	100,0	

Аналіз відповідей даного показника показав, що найбільша частка респондентів - 61 особа (64,2%) – обрали варіант відповіді «1», що свідчить про низький рівень прояву цього аспекту стигматизації серед більшості учасників дослідження. 18 респондентів (18,9%) обрали варіант «2», що може характеризувати помірний рівень прояву досліджуваного показника. У свою чергу, 16 осіб (16,8%) зазначили варіант «3», що вказує на більш виражений рівень прояву стигматизації в певної частини опитаних. Середнє значення дорівнює 1,53, що також свідчить про переважання низького рівня прояву цього показника. Таким чином, отримані результати дають підстави

стверджувати, що у більшості учасників дослідження цей аспект стигматизації не є значно вираженим, однак у частини респондентів він все ж проявляється, що вказує на наявність окремих випадків переживання стигматизації.

Висновок: Аналіз показників стигматизації (ST1–ST4 та PS1–PS5) дозволив оцінити, як діти сприймають ставлення оточення до себе та можливі соціальні обмеження через приналежність до військових родин. Кореляційний аналіз показав, що більшість проявів стигматизації є незалежними одна від одної, що свідчить про різноплановість і локалізованість соціальних труднощів. Водночас виявлені слабкі та помірні взаємозв'язки між окремими аспектами свідчать, що деякі прояви стигматизації можуть взаємопідсилювати один одного, впливаючи на сприйняття себе дитиною та її емоційний стан.

Середні значення показників стигматизації свідчать про те, що більшість дітей не відчують вираженого соціального тиску чи осуду, проте окремі респонденти демонструють помірні переживання, пов'язані з відчуттям відмінності або обмежень у соціальних контактах. Це підкреслює, що хоча загалом стигматизація не є масовим явищем, певні форми соціального тиску можуть впливати на дітей військових родин, що потребує уваги з боку педагогів і психологів для своєчасної підтримки.

Загалом, результати блоку «Стигматизація» дозволяють зробити висновок, що більшість дітей адаптовані до соціального середовища, проте існують окремі прояви соціальної відчуженості, які слід враховувати при організації психологічної підтримки та соціальних програм для дітей військових родин.

2.3. Аналіз психологічного стану дітей військовослужбовців

У цьому розділі проводиться аналіз психологічного стану дітей військовослужбовців з урахуванням їхнього досвіду булінгу, сприйняття стигматизації та рівня самооцінки. Метою дослідження є виявлення взаємозв'язків між негативними соціальними проявами та психологічним станом дітей, а також порівняння показників психологічного стану та самооцінки між різними групами дітей.

Для цього були використані такі статистичні методи:

Кореляційний аналіз за коефіцієнтом Пірсона для виявлення зв'язків між булінгом та стигматизацією

t – тест для незалежних вибірок для порівняння психологічного стану між групами дітей

t – тест для самооцінки для оцінки відмінностей у сприйнятті себе в різних групах.

2.3.1. Кореляційний аналіз за коефіцієнтом Пірсона

Таблиця 2.10

Кореляційний аналіз булінгу

		Correlations												
		B1	B2	B3	B4	B5	PS	PS	PS	PS	PS	SE	SE	SE
							1	2	3	4	5	1	2	3
B 1	Pearson Correlation	1	,04 4	-,1 68	-,0 19	,09 4	,11 3	,01 3	-,0 63	,07 2	-,1 95	-,1 22	-,0 32	-,0 96
	Sig. (2- tailed)		,67 4	,10 3	,85 2	,36 5	,27 5	,89 9	,54 6	,49 1	,05 8	,24 0	,75 6	,35 7
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
B 2	Pearson Correlation	,04 4	1	,02 3	-,1 36	-,0 73	-,0 12	,05 3	,17 4	-,1 35	,12 1	-,0 02	-,0 81	,00 4
	Sig. (2- tailed)	,67 4		,82 7	,18 7	,48 2	,90 8	,60 8	,09 2	,19 2	,24 4	,98 3	,43 5	,97 0
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
B 3	Pearson Correlation	-,1 68	,02 3	1	-,0 52	-,1 03	-,0 71	-,0 24	,01 1	-,0 11	-,0 93	,18 5	,04 6	-,0 18
	Sig. (2- tailed)	,10 3	,82 7		,61 7	,32 0	,49 4	,81 5	,91 5	,91 6	,37 2	,07 3	,65 9	,86 2
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
B 4	Pearson Correlation	-,0 19	-,1 36	-,0 52	1	,15 8	-,1 02	,05 8	-,0 40	,09 9	,00 7	,04 2	-,1 61	-,0 67
	Sig. (2- tailed)	,85 2	,18 7	,61 7		,12 6	,32 4	,57 8	,70 2	,34 0	,94 6	,68 5	,11 9	,52 2

S	Pearson	-,1	-,0	,18	,04	,03	-,0	-,0	,03	,00	,13	1	-,1	,07
E	Correlatio	22	02	5	2	4	62	49	7	4	1		87	0
1	n													

Продовження таблиці 2.10

	Sig. (2-tailed)	,24	,98	,07	,68	,74	,55	,63	,71	,97	,20		,07	,50
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
S	Pearson	-,0	-,0	,04	-,1	,00	,05	-,0	-,0	,20	-,1	-,1	1	-,0
E	Correlatio	32	81	6	61	6	1	62	25	1	13	87		45
2	n													
	Sig. (2-tailed)	,75	,43	,65	,11	,95	,62	,55	,81	,05	,27	,07		,66
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
S	Pearson	-,0	,00	-,0	-,0	,03	-,0	,13	,02	-,0	,03	,07	-,0	1
E	Correlatio	96	4	18	67	2	44	7	3	57	7	0	45	
3	n													
	Sig. (2-tailed)	,35	,97	,86	,52	,75	,67	,18	,82	,58	,72	,50	,66	
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95

Для виявлення взаємозв'язку між досвідом булінгу (B1–B5) та проявами стигматизації (PS1–PS5) було проведено кореляційний аналіз за коефіцієнтом Пірсона. Результати показали, що більшість кореляцій є слабкими і статистично незначущими ($p > 0,05$), що свідчить про те, що у більшості випадків досвід булінгу та прояви стигматизації у дітей військовослужбовців не пов'язані між собою безпосередньо.

Водночас були виявлені окремі значущі взаємозв'язки:

PS1 та PS2 мають слабку позитивну кореляцію ($r = 0,262$; $p < 0,05$), що свідчить про певну узгодженість між цими аспектами стигматизації.

PS4 та PS5 демонструють помірний від'ємний зв'язок ($r = -0,445$; $p < 0,01$), що вказує на те, що зростання одного прояву стигматизації супроводжується зменшенням іншого.

Таким чином, кореляційний аналіз дозволив виявити частково пов'язані аспекти стигматизації, але загалом показав, що булінг та стигматизація у

вибірці дітей військовослужбовців проявляються переважно незалежно один від одного. Це підкреслює важливість подальшого вивчення індивідуальних особливостей соціальної та психологічної адаптації дітей.

Таблиця 2.11

Кореляційний аналіз стигматизації

		Correlations											
		ST	ST	ST	ST	PS	PS	PS	PS	PS	SE	SE	SE
		1	2	3	4	1	2	3	4	5	1	2	3
ST1	Pearson Correlation	1	,065	-,098	,103	-,184	-,055	-,055	-,114	,178	-,044	,004	,110
	Sig. (2-tailed)		,533	,346	,323	,074	,597	,598	,272	,085	,670	,973	,287
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
ST2	Pearson Correlation	,065	1	,085	,127	-,009	-,004	-,064	,137	-,019	-,030	,177	-,044
	Sig. (2-tailed)	,533		,414	,222	,928	,972	,537	,186	,851	,776	,086	,675
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
ST3	Pearson Correlation	-,098	,085	1	-,077	,009	,207*	-,117	-,005	,023	,009	,163	,002
	Sig. (2-tailed)	,346	,414		,458	,927	,044	,258	,961	,824	,934	,114	,982
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
ST4	Pearson Correlation	,103	,127	-,077	1	-,052	,021	,211*	,100	-,065	-,023	,005	-,298*
	Sig. (2-tailed)	,323	,222	,458		,614	,839	,040	,333	,529	,823	,965	,003
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
PS1	Pearson Correlation	-,184	-,055	,009	-,052	1	,262*	,028	,170	-,171	-,062	,051	-,044
	Sig. (2-tailed)	,346	,533	,928	,928		,044	,258	,961	,824	,934	,114	,982

	Sig. (2-tailed)	,074	,928	,927	,614		,010	,788	,100	,098	,552	,620	,672
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
PS2	Pearson Correlation	-,055	-,004	,207*	,021	,262*	1	,091	,106	,058	-,049	-,062	,137
	Sig. (2-tailed)	,597	,972	,044	,839	,010		,382	,307	,574	,635	,550	,187

Продовження таблиці 2.11

	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
PS3	Pearson Correlation	-,055	-,064	-,117	,211*	,028	,091	1	,054	-,076	,037	-,025	,023
	Sig. (2-tailed)	,598	,537	,258	,040	,788	,382		,601	,465	,719	,814	,824
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
PS4	Pearson Correlation	-,114	,137	-,005	,100	,170	,106	,054	1	-,445*	,004	,201	-,057
	Sig. (2-tailed)	,272	,186	,961	,333	,100	,307	,601		,000	,973	,051	,582
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
PS5	Pearson Correlation	,178	-,019	,023	-,065	-,171	,058	-,076	-,445*	1	,131	-,113	,037
	Sig. (2-tailed)	,085	,851	,824	,529	,098	,574	,465	,000		,206	,277	,725
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
SE1	Pearson Correlation	-,044	-,030	,009	-,023	-,062	-,049	,037	,004	,131	1	-,187	,070
	Sig. (2-tailed)	,670	,776	,934	,823	,552	,635	,719	,973	,206		,070	,501
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
SE2	Pearson Correlation	,004	,177	,163	,005	,051	-,062	-,025	-,020	-,113	-,187	1	-,045
	Sig. (2-tailed)	,973	,086	,114	,965	,620	,550	,814	,051	,277	,070		,667

	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
SE3	Pearson	,11	-,0	,00	-,2	-,0	,13	,02	-,0	,03	,07	-,0	1
	Correlation	0	44	2	98*	44	7	3	57	7	0	45	
	Sig. (2-tailed)	,28	,67	,98	,00	,67	,18	,82	,58	,72	,50	,66	
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).													
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).													

Для оцінки проявів стигматизації використовувалися показники ST1–ST4 та PS1–PS5. Також аналізували їхній зв'язок із самооцінкою (SE1–SE3).

Результати показали:

Загальна тенденція: більшість кореляцій є слабкими і статистично незначущими ($p > 0,05$), що свідчить про незалежність проявів стигматизації у дітей.

Статистично значущі кореляції:

- ST3 ↔ PS2: $r = 0,207$, $p < 0,05$ — слабка позитивна взаємозв'язок між окремими проявами стигматизації;
- ST4 ↔ PS3: $r = 0,211$, $p < 0,05$ — ще один слабкий позитивний зв'язок;
- ST4 ↔ SE3: $r = -0,298$, $p < 0,01$ — помірний від'ємний зв'язок із самооцінкою, що вказує на зниження самооцінки при підвищенні певних проявів стигматизації;
- PS4 ↔ PS5: $r = -0,445$, $p < 0,01$ — помірний від'ємний зв'язок між різними аспектами стигматизації;
- PS1 ↔ PS2: $r = 0,262$, $p < 0,05$ — слабка позитивна кореляція між окремими проявами стигматизації.

Висновок: більшість проявів стигматизації у дітей військовослужбовців незалежні, проте окремі показники демонструють слабкі або помірні зв'язки між собою та зі самооцінкою. Це підкреслює важливість індивідуального підходу до оцінки психологічного стану та соціальної підтримки дітей.

2.3.2. Аналіз психологічного стану дітей військовослужбовців

Таблиця 2.12

Аналіз психологічного стану дітей військовослужбовців

Group Statistics					
	military	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
PS1	1	31	,61	,495	,089

Продовження таблиці 2.12

	0	64	,53	,503	,063
PS2	1	31	,74	,445	,080
	0	64	,72	,453	,057
PS3	1	31	,61	,495	,089
	0	64	,61	,492	,061
PS4	1	31	,48	,508	,091
	0	64	,58	,498	,062

Психологічний стан дітей військовослужбовців оцінювався за кількома показниками (PS1–PS4), щоб визначити, чи існують відмінності між дітьми, батьки яких перебувають на військовій службі, та дітьми, чії батьки не служать. Для цього використовувався t-тест для незалежних вибірок.

Таблиця 2.13

Т – тест для незалежних вибірок

Independent Samples Test								
	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means					
	F	Sig.	T	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference

								nce	Lower	Upper
P S 1	Equal variances assumed	2,462	,120	,74 6	93	,458	,082	,110	-,136	,299
	Equal variances not assumed			,75 0	60,3 09	,456	,082	,109	-,136	,299
P S 2	Equal variances assumed	,229	,633	,23 5	93	,815	,023	,099	-,173	,219
	Equal variances not assumed			,23 7	60,4 70	,814	,023	,098	-,173	,219
P S 3	Equal variances assumed	,004	,948	,03 3	93	,974	,004	,108	-,211	,218
	Equal variances not assumed			,03 3	59,0 91	,974	,004	,108	-,213	,220

Продовження таблиці 2.13

P S 4	Equal variances assumed	,682	,411	-,8 60	93	,392	-,094	,110	-,312	,123
	Equal variances not assumed			-,8 53	58,3 79	,397	-,094	,110	-,315	,127

Результати показали, що статистично значущих відмінностей між групами не виявлено. Середні значення психологічних показників у дітей обох груп були близькими, і відмінності, які спостерігалися, були невеликими та випадковими.

Це означає, що наявність батька або матері на військовій службі сама по собі не впливає на загальний психологічний стан дітей. Незважаючи на специфіку життя у військових родинах, середньостатистично їхні діти не відрізняються за рівнем емоційного стану, тривожності чи інших оцінюваних аспектів психології від дітей, які не мають військовослужбовців серед батьків.

						tailed)	nce	Differe nce	Difference	
									Lower	Upper
S E 1	Equal variances assumed	,150	,699	-2, 53 3	93	,013	-,270	,107	-,482	-,058
	Equal variances not assumed			-2, 53 6	59,6 32	,014	-,270	,107	-,483	-,057
S E 2	Equal variances assumed	3,908	,051	1,1 80	93	,241	,122	,104	-,084	,329
	Equal variances not assumed			1,1 46	55,1 19	,257	,122	,107	-,092	,337
S E 3	Equal variances assumed	,645	,424	,38 9	93	,698	,039	,100	-,159	,237
	Equal variances not assumed			,39 4	61,3 60	,695	,039	,098	-,158	,236

Результати t-тесту вказують на те, що найбільш помітною є різниця у SE1, тобто в загальній самооцінці. Показники SE2 і SE3 не мають суттєвих відмінностей, що свідчить про стабільність самооцінки у сфері особистих здібностей та оцінки власних досягнень.

Таким чином, можна зробити висновок, що самооцінка дітей військовослужбовців у цілому знаходиться на середньому рівні, із певним зниженням загальної самооцінки (SE1). Це означає, що діти можуть іноді сумніватися у власній цінності, проте при цьому вони залишаються впевненими у своїх здібностях і реалістично оцінюють свої можливості. Такі дані підкреслюють важливість підтримки розвитку позитивної самооцінки та формування впевненості у власних ресурсах у дітей військових родин.

Загальний висновок по аналізу психологічного стану дітей військовослужбовців

Проведений аналіз психологічного стану дітей військовослужбовців дозволив виявити особливості їхнього сприйняття себе, взаємодії з однолітками та реакції на соціальні стресори. Кореляційний аналіз проявів булінгу показав, що більшість його форм у дітей проявляються незалежно одна від одної, хоча окремі аспекти можуть бути взаємопов'язані. Аналіз проявів стигматизації також показав, що більшість її проявів не пов'язані між собою, однак деякі елементи можуть впливати на самосприйняття дитини.

Психологічний стан дітей у середньому не демонструє значних відхилень, проте результати самооцінки свідчать про деяке зниження загальної самооцінки (SE1) у дітей військовослужбовців. Інші аспекти самооцінки, пов'язані з оцінкою власних здібностей та досягнень, залишаються стабільними, що свідчить про наявність внутрішніх ресурсів та впевненості у власних можливостях.

Загалом, дослідження показало, що хоча діти військовослужбовців у середньому не відрізняються від інших дітей за більшістю показників психологічного стану, їхня загальна самооцінка може бути трохи знижена, що підкреслює необхідність надання підтримки у формуванні позитивного самосприйняття та розвитку психологічних ресурсів. Ці результати дозволяють зробити висновок про важливість комплексного підходу до роботи з дітьми військових родин, включаючи розвиток впевненості в собі, соціальної підтримки та профілактику негативних проявів у спілкуванні з однолітками.

2.3.4. Аналіз результатів дослідження самооцінки та тривожності **Кореляційний аналіз**

З метою виявлення взаємозв'язку між рівнем самооцінки та тривожності було проведено кореляційний аналіз за коефіцієнтом Пірсона.

Таблиця 2.16

Кореляційний аналіз за коефіцієнтом Пірсона

		RSE_total	Anxiety
RSE_total	Pearson Correlation	1	-,208

	Sig. (2-tailed)		,495
	N	13	13
Anxiety	Pearson Correlation	-,208	1
	Sig. (2-tailed)	,495	
	N	13	13

За результатами аналізу встановлено слабкий від'ємний зв'язок між досліджуваними показниками ($r = -0,208$), що свідчить про тенденцію до зниження рівня тривожності при підвищенні самооцінки.

Проте отримане значення не є статистично значущим ($p = 0,495 > 0,05$), що вказує на відсутність достовірного взаємозв'язку між рівнем самооцінки та тривожності у даній вибірці.

Аналіз рівня тривожності

Рівень тривожності респондентів визначався за допомогою методики Спілбергера – Ханіна.

Таблиця 2.17

Аналіз рівня тривожності за методикою Спілбергера - Ханіна

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Anxiety	13	14,00	28,00	21,5385	4,89243
Valid N (listwise)	13				

За результатами описової статистики встановлено, що середнє значення тривожності становить 21,54 ($Mean = 21,5385$), при мінімальному значенні 14 та максимальному – 28. Стандартне відхилення дорівнює 4,89, що свідчить про помірну варіативність показників.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що у більшості респондентів спостерігається середній рівень тривожності. Це свідчить про відсутність виражених тривожних станів у загальній вибірці.

Водночас варіативність показників вказує на наявність окремих респондентів із підвищеним рівнем тривожності, що може бути зумовлено індивідуальними або соціально – психологічними чинниками.

Аналіз рівня самооцінки

Рівень самооцінки респондентів оцінювався за допомогою шкали самооцінки Розенберга.

Таблиця 2.18

Аналіз рівня самооцінки Розенберга

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
RSE_total	13	19,00	30,00	22,5385	3,25616
N valid (listwise)	13				

За результатами описової статистики встановлено, що середнє значення самооцінки становить 22,54 (Mean = 22,5385), при мінімальному значенні 19 та максимальному – 30. Стандартне відхилення дорівнює 3,26, що свідчить про помірну варіативність показників.

Отримані результати свідчать про те, що у більшості респондентів спостерігається середній рівень самооцінки. Це вказує на загалом позитивне самосприйняття та достатній рівень впевненості у власних можливостях.

Разом з тим, наявність нижчих значень свідчить про існування окремої групи респондентів із зниженим рівнем самооцінки, що може бути важливим фактором у контексті їхнього психологічного стану

Висновок до розділу 2

Проведений аналіз результатів дослідження самооцінки та тривожності дозволив оцінити особливості психоемоційного стану респондентів і виявити можливі взаємозв'язки між зазначеними психологічними показниками.

Результати кореляційного аналізу продемонстрували наявність слабого від'ємного зв'язку між рівнем самооцінки та тривожності, що свідчить про тенденцію до зниження тривожності за умови підвищення самооцінки. Однак отриманий зв'язок не досяг рівня статистичної значущості, що не дозволяє стверджувати про наявність достовірної залежності між цими показниками у досліджуваній вибірці. Це може бути пов'язано з невеликою кількістю респондентів або індивідуальними особливостями їхнього психоемоційного стану.

Аналіз рівня тривожності показав, що у більшості респондентів спостерігається середній рівень тривожності, який не виходить за межі психологічної норми. Отримані результати свідчать про відсутність виражених тривожних станів у більшості учасників дослідження. Водночас варіативність показників вказує на існування окремих респондентів із підвищеним рівнем тривожності, що може бути наслідком впливу індивідуальних, соціальних або емоційних чинників.

Дослідження самооцінки засвідчило, що переважна більшість респондентів має середній рівень самооцінки, що характеризується загалом позитивним самосприйняттям, достатнім рівнем упевненості у власних можливостях та відносно стабільним ставленням до себе. Разом із тим, наявність окремих нижчих показників свідчить про існування частини респондентів зі зниженою самооцінкою, що може впливати на їхню емоційну стійкість, соціальну адаптацію та здатність ефективно долати психологічні труднощі.

Таким чином, результати дослідження дозволяють зробити висновок, що психологічний стан більшості респондентів характеризується відносною емоційною стабільністю та середнім рівнем самооцінки. Водночас виявлені індивідуальні відмінності у рівнях тривожності та самооцінки підкреслюють необхідність подальшої психологічної підтримки дітей, особливо тих, які можуть перебувати у ситуаціях соціального або емоційного ризику.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ

3.1. Профілактика булінгу в освітньому середовищі

Проблема булінгу в освітньому середовищі є особливо актуальною для студентської молоді закладів фахової передвищої освіти. У підлітковому та ранньому юнацькому віці значно зростає роль міжособистісних відносин, соціального статусу та прийняття в групі, що підвищує чутливість до проявів агресії та відторгнення. Результати проведеного емпіричного дослідження показали, що досвід булінгу має негативний вплив на психологічний стан студентів, зокрема пов'язаний із підвищенням тривожності та зниженням самооцінки. Це обумовлює необхідність впровадження системних профілактичних заходів у середовищі коледжу.

Профілактика булінгу розглядається як комплекс психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження агресивної поведінки, формування безпечного освітнього середовища та розвиток соціально-емоційних компетентностей студентів. Вона має багаторівневий характер і включає індивідуальну, групову та інституційну роботу.

На індивідуальному рівні профілактика передбачає розвиток навичок саморегуляції, підвищення психологічної стійкості та формування адекватної самооцінки. Для студентів коледжу ефективними є індивідуальні консультації, елементи когнітивно-поведінкового підходу, вправи на усвідомлення власних емоцій та поведінкових реакцій. Особливу увагу доцільно приділяти студентам, які мають досвід булінгу або належать до вразливих соціальних груп, зокрема дітям військовослужбовців.

На груповому рівні профілактика булінгу спрямована на формування позитивного соціально-психологічного клімату в академічній групі. Ефективними є тренінгові заняття, дискусії, інтерактивні вправи та групові проєкти, які сприяють розвитку емпатії, толерантності та навичок конструктивної комунікації. Важливим є створення умов для відкритого

обговорення проблем булінгу, що дозволяє знизити рівень агресії та підвищити рівень взаєморозуміння між студентами.

На рівні закладу освіти профілактика булінгу передбачає впровадження системної політики безпечного освітнього середовища. Це включає розробку внутрішніх положень щодо протидії булінгу, підвищення обізнаності студентів та педагогів, а також створення чітких алгоритмів реагування на випадки агресивної поведінки. Важливою є підготовка викладачів до виявлення ранніх ознак булінгу та надання своєчасної підтримки студентам.

Окрему увагу слід приділити профілактиці булінгу щодо дітей військовослужбовців, які можуть бути більш вразливими до соціального тиску через специфіку життєвих обставин. Формування атмосфери поваги, підтримки та прийняття в студентському середовищі сприяє зниженню ризику виникнення агресивної поведінки та соціальної ізоляції.

Таким чином, ефективна профілактика булінгу в умовах коледжу можлива за умови комплексного підходу, що враховує вікові особливості студентів та специфіку їхнього соціального середовища. Реалізація відповідних заходів сприятиме покращенню психологічного стану студентів, підвищенню їхньої самооцінки та формуванню безпечного освітнього простору.

3.2. Подолання стигматизації дітей військовослужбовців

Стигматизація дітей військовослужбовців є актуальною проблемою в освітньому середовищі, зокрема серед студентської молоді коледжів. У підлітковому та ранньому юнацькому віці особливого значення набувають соціальне прийняття, належність до групи та формування ідентичності, що підсилює чутливість до оцінок з боку однолітків. За результатами проведеного емпіричного дослідження встановлено, що досвід стигматизації пов'язаний із погіршенням психологічного стану студентів, зокрема підвищенням рівня тривожності та зниженням самооцінки. Це обумовлює необхідність впровадження цілеспрямованих заходів щодо подолання стигматизації саме в умовах закладів фахової передвищої освіти.

Подолання стигматизації передбачає формування психологічно безпечного та соціально підтримуючого освітнього середовища, у якому забезпечується повага до особистості незалежно від сімейного статусу. Важливим є зниження рівня стереотипізації та формування критичного ставлення студентів до упереджень і соціальних ярликів.

На індивідуальному рівні доцільною є психологічна підтримка студентів, спрямована на розвиток адекватної самооцінки, стресостійкості та навичок емоційної саморегуляції. У цьому віці ефективними є індивідуальні консультації, елементи когнітивно-поведінкового підходу, а також вправи, спрямовані на усвідомлення власних ресурсів і формування позитивної Я-концепції. Особливу увагу слід приділяти студентам, які мають досвід соціального відчуження або ізоляції.

На груповому рівні важливим є створення атмосфери відкритості, взаємоповаги та прийняття у студентському колективі. Ефективними є тренінгові заняття, дискусії, групові проєкти та інтерактивні форми роботи, спрямовані на розвиток емпатії, толерантності та навичок конструктивної комунікації. У студентському середовищі особливу роль відіграє неформальне спілкування, тому важливо залучати молодь до спільної діяльності, що сприяє згуртуванню групи.

На рівні закладу освіти подолання стигматизації передбачає впровадження системної просвітницької роботи, спрямованої на формування соціальної свідомості студентів. Доцільним є проведення тематичних заходів, тренінгів, лекцій та інформаційних кампаній, присвячених питанням толерантності, недискримінації та особливостям життя сімей військовослужбовців. Важливою є також підготовка педагогічних працівників до виявлення та корекції проявів стигматизації у студентському середовищі.

Окрему увагу слід приділити розвитку партнерської взаємодії між закладом освіти, студентами та їхніми родинami. Підтримка відкритого діалогу, формування довіри та залучення сімей до освітнього процесу

сприяють зниженню рівня соціальної напруги та покращенню адаптації студентів.

Таким чином, подолання стигматизації дітей військовослужбовців у середовищі коледжу потребує комплексного підходу, що враховує вікові особливості студентської молоді. Реалізація відповідних заходів сприятиме зниженню рівня соціального відчуження, підвищенню самооцінки та покращенню психологічного благополуччя студентів.

3.3. Розробка та впровадження програми психологічної підтримки

Актуальність розробки програми психологічної підтримки зумовлена необхідністю мінімізації негативних наслідків булінгу та стигматизації, які суттєво впливають на психоемоційний стан, соціальну адаптацію та розвиток особистості дітей, зокрема дітей військовослужбовців. Враховуючи специфіку їхнього життєвого досвіду, пов'язаного з впливом воєнних стресорів, розлукою з батьками та соціальною вразливістю, виникає потреба у створенні цілеспрямованої психологічної програми підтримки.

Мета програми: зниження рівня тривожності, емоційного напруження та проявів соціальної ізоляції у дітей, формування навичок емоційної саморегуляції, підвищення самооцінки та розвиток соціальної компетентності в умовах освітнього середовища.

Завдання програми:

- зменшення проявів тривожності та емоційного дистресу;
- формування позитивного образу «Я»;
- розвиток навичок конструктивної комунікації;
- підвищення рівня групової згуртованості;
- профілактика булінгу та стигматизації в дитячому колективі;
- розвиток емпатії та толерантного ставлення до «іншості».

Цільова аудиторія: діти молодшого та середнього шкільного віку (8–14 років), зокрема: діти військовослужбовців, діти, які зазнали булінгу, діти з ознаками соціальної ізоляції або труднощами адаптації.

Принципи побудови програми:

- добровільність та безпечність участі;
- конфіденційність;
- індивідуальний підхід;
- психологічна підтримка без оцінювання;
- активна участь дітей;
- інклюзивність та недискримінація.

Структура програми: програма розрахована на 8–10 занять, тривалістю 45–60 хвилин, які проводяться 1–2 рази на тиждень у груповій формі (8–12 осіб).

Блок 1. Знайомство та формування безпечного простору

Мета: створення довірливої атмосфери.

Методи: вправи на знайомство, правила групи, вправи на згуртування.

Блок 2. Усвідомлення емоцій

Мета: розвиток емоційної обізнаності.

Методи: «Карта емоцій», обговорення переживань, арт-терапевтичні техніки

Блок 3. Робота з тривожністю та стресом

Мета: навчити дітей базових технік саморегуляції.

Методи: дихальні вправи, техніки релаксації, вправи на заземлення

Блок 4. Самооцінка та образ «Я»

Мета: підвищення самоцінності.

Методи: вправа «Мої сильні сторони», позитивне самопідкріплення

Блок 5. Соціальні навички та комунікація

Мета: розвиток навичок взаємодії.

Методи: рольові ігри, моделювання ситуацій булінгу

Блок 6. Протидія булінгу та стигматизації

Мета: формування усвідомлення проблеми.

Методи: аналіз кейсів, обговорення «правильно/неправильно», розвиток емпатії

Блок 7. Ресурси та підтримка

Мета: формування відчуття підтримки.

Методи: «Моє коло підтримки», визначення ресурсів, вправи на довіру

Блок 8. Підсумок і закріплення результатів

Мета: узагальнення досвіду.

Методи: рефлексія, зворотний зв'язок, завершальні вправи

У програмі використовуються:

- елементи когнітивно-поведінкової терапії
- арт-терапія;
- ігрові методи;
- тренінгові технології;
- вправи на розвиток емоційного інтелекту.

Після проходження програми очікується:

- зниження рівня тривожності;
- підвищення самооцінки;
- покращення соціальної адаптації
- зменшення проявів ізоляції;
- розвиток навичок конструктивної взаємодії;
- формування толерантного ставлення до інших.

Ефективність програми може оцінюватися за допомогою:

- психодіагностичних методик (рівень тривожності, самооцінка);
- спостереження за поведінкою дітей;
- анкетування учасників;
- аналізу змін у соціальній взаємодії.

Для ефективної реалізації програми необхідні:

- підготовлений психолог або соціальний педагог;
- безпечне та комфортне середовище;
- підтримка з боку педагогів і батьків;
- систематичність проведення занять.

Висновок до розділу 3

Отже, результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження підтвердили необхідність комплексного підходу до профілактики булінгу та подолання стигматизації в освітньому середовищі. Встановлено, що прояви булінгу й соціального відчуження негативно впливають на психологічний стан дітей та студентської молоді, зокрема спричиняють підвищення рівня тривожності, зниження самооцінки, труднощі соціальної адаптації та погіршення міжособистісних взаємин. Особливо вразливою категорією є діти військовослужбовців, які через специфіку життєвих обставин можуть частіше зазнавати психологічного тиску, стигматизації та соціальної ізоляції.

У межах розділу було визначено основні напрями профілактичної роботи в умовах закладу освіти, які охоплюють індивідуальний, груповий та інституційний рівні. Доведено, що ефективна профілактика булінгу та стигматизації потребує створення безпечного психологічного середовища, розвитку емоційної компетентності, толерантності, емпатії та навичок конструктивної комунікації серед здобувачів освіти.

Особливу увагу приділено розробці програми психологічної підтримки дітей, які зазнали негативного впливу булінгу та стигматизації. Запропонована програма має комплексний характер і спрямована на зниження тривожності, формування позитивної самооцінки, розвиток навичок емоційної саморегуляції та покращення соціальної взаємодії. Використання тренінгових технологій, елементів когнітивно-поведінкового підходу, арт-терапії та інтерактивних методів роботи створює умови для гармонійного психоемоційного розвитку дітей і формування підтримувального освітнього середовища.

Таким чином, реалізація запропонованих профілактичних та корекційних заходів сприятиме зниженню рівня булінгу та стигматизації, покращенню психологічного благополуччя дітей і студентської молоді, підвищенню їхньої соціальної адаптації та формуванню атмосфери взаємоповаги, підтримки й безпеки в освітньому середовищі.

ВИСНОВОК

У результаті проведеного теоретичного та емпіричного дослідження було комплексно проаналізовано феномени булінгу та стигматизації як

соціально-психологічні явища, а також їхній вплив на психологічний стан дітей військовослужбовців.

Теоретичний аналіз засвідчив, що булінг є системною формою агресивної взаємодії, яка характеризується повторюваністю, цілеспрямованістю та нерівністю сил між учасниками, і має виражений груповий характер. Стигматизація, у свою чергу, постає як механізм соціального виключення, що ґрунтується на стереотипах і призводить до формування негативного соціального статусу особи. Встановлено, що обидва явища мають спільну соціально-психологічну природу та можуть виступати чинниками порушення психоемоційного розвитку особистості.

Узагальнення наукових підходів показало, що булінг і стигматизація спричиняють широкий спектр негативних наслідків: підвищення рівня тривожності, емоційного напруження, зниження самооцінки, соціальну ізоляцію та труднощі адаптації. Особливо вразливою групою є діти військовослужбовців, для яких додатковими чинниками ризику виступають специфічні умови життєдіяльності, пов'язані з воєнним контекстом.

Результати емпіричного дослідження показали, що у досліджуваній вибірці рівень булінгу та стигматизації загалом є невисоким або помірним. Більшість респондентів не мають регулярного досвіду агресивної взаємодії чи вираженого соціального тиску. Водночас частина опитаних все ж стикається з окремими проявами булінгу (зокрема психологічним тиском та поширенням чуток) і переживає елементи стигматизації, що свідчить про наявність локальних проблем у соціальному середовищі.

Кореляційний аналіз продемонстрував, що булінг і стигматизація у більшості випадків не мають прямого взаємозв'язку та проявляються відносно незалежно. Проте виявлено окремі статистично значущі зв'язки між деякими аспектами стигматизації та показниками психологічного стану і самооцінки, що підтверджує їхній вплив на внутрішній світ дитини.

Додатковий аналіз результатів стандартизованих психодіагностичних методик (шкали самооцінки Розенберга та методики тривожності

Спілбергера–Ханіна) показав, що між рівнем самооцінки та тривожності спостерігається слабкий від'ємний зв'язок, який, однак, не є статистично значущим. Це свідчить про відсутність достовірної залежності між даними показниками у межах досліджуваної вибірки, проте виявлена тенденція загалом відповідає психологічним уявленням про взаємозв'язок між позитивним самосприйняттям і емоційною стабільністю особистості.

Порівняльний аналіз показав, що загальний психологічний стан дітей військовослужбовців суттєво не відрізняється від стану їхніх однолітків. Однак виявлено тенденцію до зниження загальної самооцінки, що може свідчити про підвищену вразливість у сфері самосприйняття. Водночас інші компоненти самооцінки залишаються відносно стабільними, що вказує на наявність внутрішніх ресурсів і потенціалу до адаптації.

На основі отриманих результатів обґрунтовано необхідність впровадження комплексних заходів профілактики булінгу та подолання стигматизації в освітньому середовищі. Розроблена програма психологічної підтримки спрямована на зниження рівня тривожності, підвищення самооцінки, розвиток соціальних навичок та формування безпечного соціального простору для дітей.

Отже, поставлену мету дослідження досягнуто, завдання виконано. Отримані результати підтверджують важливість системного підходу до вивчення та профілактики булінгу і стигматизації, а також необхідність психологічної підтримки дітей військовослужбовців як специфічної соціальної групи. Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні вибірки, поглибленні аналізу індивідуальних чинників та оцінці ефективності впроваджених психокорекційних програм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Olweus D. School bullying: Development and some important challenges // Annual Review of Clinical Psychology. 2013. Vol. 9. P. 751 - 780

2. Salmivalli C. Bullying and the peer group: A review // *Aggression and Violent Behavior*. 2010. Vol. 15. P. 112 - 120
3. Kowalski R. M., Limber S. P. Psychological, physical, and academic correlates of cyberbullying // *Journal of Adolescent Health*. 2013. Vol. 53. P. S13 – S20
4. Espelage D. L., Swearer S. M. *Bullying in North American schools*. New York : Routledge, 2011. 315 p.
5. Goffman E. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York : Prentice-Hall, 1963. 147 p.
6. Link B. G., Phelan J. C. Conceptualizing stigma // *Annual Review of Sociology*. 2001. Vol. 27. P. 363 – 385
7. Major B., O'Brien L. T. The social psychology of stigma // *Annual Review of Psychology*. 2005. Vol. 56. P. 393 - 421
8. Lester P., Flake E. How wartime military service affects children and families // *Future of Children*. 2013. Vol. 23(2). P. 121 – 141
9. Mmari K., Bradshaw C. et al. Social and emotional challenges of military-connected youth // *Journal of Adolescent Health*. 2010. Vol. 47(1). P. 17-24
10. Moore S. E. et al. Consequences of bullying victimization // *BMC Psychiatry*. 2017. Vol. 17. Article 156
11. Copeland W. E. et al. Adult psychiatric outcomes of bullying // *JAMA Psychiatry*. 2013. Vol. 70(4). P. 419 - 426
12. Савчин М. В. Соціальна психологія. Київ : Академвидав, 2012. 344 с.
13. Максименко С. Д. Загальна психологія. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 272 с.
14. Найдьонова Л. А. Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях. Київ, 2015. 160 с.
15. Булінг та протидія йому в Україні : інформ.-метод. матеріали / МОН України. Київ, 2019.
16. Ла Страда – Україна. Булінг: причини, наслідки, допомога. 2019.

ДОДАТКИ*Додаток А*

**Авторська методика «Дослідження булінгу та стигматизації дітей
військовослужбовців»**

Блок 1. Соціально - демографічний

1. Ваш вік?
2. Курс навчання?
3. Чи є один із ваших батьків військовослужбовцем?

Блок 2. Досвід булінгу

Оцініть як часто з вами траплялися такі ситуації (1 – ніколи, 2 – рідко, 3 – інколи, 4 – часто)

1. З мене насміхалися або ображали
2. Мене ігнорували або виключали з групи
3. Про мене поширювали чутки
4. Я зазнавав (ла) образ у соціальних мережах
5. Я відчував (ла) психологічний тиск з боку однолітків

Блок 3. Стигматизація

Оцініть наскільки ви погоджуєтесь з твердженням (1 – зовсім не погоджуюсь, 2 – частково погоджуюсь, 3 – повністю погоджуюсь)

1. Мене сприймають інакше через те, що мій батько/моя мати військовий (ва)
2. Я відчуваю напруження у спілкуванні з однолітками
3. Я намагаюсь не говорити про військову службу батьків
4. Я відчував (ла) соціальну ізоляцію

Блок 4, Психологічний стан

Дайте відповідь «Так» або «Ні»

1. Я часто відчуваю тривогу в навчальному середовищі
2. Мені складно зосередитися через емоційне напруження

3. Я часто почуваюсь невпевнено
4. Я задоволений (на) собою
5. Я почуваюсь емоційно виснаженим (ною)

Блок 5. Самооцінка

Дайте відповідь «Так» або «Ні»

1. Я вважаю себе гідною поваги людиною
2. Я впевнений (на) у своїх можливостях
3. Я часто сумніваюсь у собі

Шкала самооцінки Розенберга

1 - повністю погоджуюсь (ПП), 2 - погоджуюсь (П), 3 - не погоджуюсь (НП), 4 - повністю не погоджуюсь (ПНП)

1. Загалом я задоволений (- на) собою
2. Час від часу я думаю, що на ні що не здатний (-на)
3. Я відчуваю, що у мене є багато хороших якостей
4. Я мжу робити різні речі, як і більшість інших людей
5. Я відчуваю, що особливо не маю чим пишатись
6. Іноді я почуваюсь ні на що не здатним (- ою)
7. Я відчуваю, що я цінний (-на), принаймі, що я на рівні з іншими
8. Я хотів (-ла) би мати більше поваги до себе
9. Загалом, я схильний (-на) думати, що я невдаха
10. Я позитивно ставлюсь до себе

Шкала тривожності Спілбергера – Ханіна

1 - ні, це не так, 2 - скоріше так, 3 - вірно, 4 - цілковито вірно

1. Я спокійний (-на)
2. Я відчуваю напруження
3. Я хвилююсь
4. Я відчуваю внутрішній спокій
5. Я нервую
6. Я почуваюся впевнено
7. Я відчуваю тривогу
8. Я розслаблений (-на)
9. Я переживаю
10. Я відчуваю внутрішнє напруження